

ARHIVSKA GRAĐA O DJELOVANJU ŽUPNIH ŠKOLA NA PODRUČJU SREDIŠNJE ISTRE (1815-1869)

Ivan GRAH
župnik
Ližnjan

UDK 371 : 282] (497.5-2 Pazinština) »1815/1869«
Pregledni članak
Primljeno 14. rujna 1993.

Autor najprije daje podatke o arhivskoj građi župnih škola u središnjoj Istri, a zatim opisuje kronologiju osnivanja župnih škola, način i uvjete njihova rada, način upravljanja i financiranja, govori o nastavnom jeziku i udžbenicima te konačno o zatvaranju župnih škola 1869. g.

UVOD

Austrijsko je Ministarstvo nastave i bogoštovlja na temelju ranijeg školskog zakona (uz neke dopune do 1815. godine) odlučilo da postojeće osnovne škole prijeđu u nadležnost crkvene vlasti te da se ubuduće u većim središtima otvaraju dnevne i nedjeljne župne škole. U arhivskoj građi pazinskog i pićanskog dekanata, koju sam detaljno istražio, redaju se zapisnici o osnivanju župnih pučkih škola od 1816. godine dalje, ali ne postoji školski zakon koji se toliko spominje u spisima, koji je trebao biti izvješten u školskoj prostoriji uz raspelo i carevu sliku i koji se morao primjenjivati u svakoj pojedinosti. Spomenuti je školski zakon bio na snazi do 31. srpnja 1869. godine kad su prestale djelovati župne škole. Te su škole, na temelju novoga Državnog zakona o pučkim školama iz 1869. i Pokrajinskoga školskog zakona iz 1870. godine, prešle u nadležnost Pokrajinske vlade u Poreču. Prestankom rada župnih škola prestala je i služba dekana kao okružnog školskog inspektora.

Za vrijeme djelovanja župnih škola, na području središnje Istre je postojalo pet dekanata: pazinski, pićanski, kršanski, buzetski i motovunski.¹ Zbog lakšeg snalaženja

¹ Dekanat je drevno crkveno upravno područje koje se sastoji od više župa i kapelanija. Dekanatom upravlja dekan kao biskupov namjesnik i pomoćnik. Pazinskom su dekanatu pripadale župe: Pazin s kapelanijom Sveti Ivan i Pavao, Stari Pazin, Žminj s kapelanijom Sveti Matej-Cere, Sveti Petar u Šumi, Kringa, Tinjan, Trviž, Beram, Kašćerga, Grdoselo s kapelanijom Kršikla te Zamask. Pićanski se dekanat sastojao od župa: Pićan, Gračišće, Sveti Ivanac, Lindar, Pazinski Novaki s kapelanijama Zarečje i Borut, Cerovlje, Gologorica i Krbune. Kršanskom dekanatu ubrajale su se župe: Kršan, Šumber, Kožljak, Čepić, Brdo, Sušnjeвица, Paz, Boljun, Vranja i Dolenja Vas. U granicama buzetskog dekanata djelovale su župe: Buzet s kapelanijom Črnica, Lanišće, Slum, Brest, Roč, Hum, Grimalda, Draguč, Račice, Vrh i Sovinjak. Motovunski su dekanat sačinjavale župe: Motovun s kapelanijama Brkač i Kaldir, Karojba, Kaštelir, Sveta Nedjelja (Labinci), Sveti Ivan od Šterne, Bačva, Muntrilj, Motovunski Novaki, Rakotole, Vižnada, Višnjana i Sveti Vital. Pazinski, pićanski, kršanski i buzetski dekanat pripadali su tršćanskoj, a motovunski porečkoj biskupiji.

korisnika arhivske građe o župnim školama, ako uzmemo granice bivše općine Pazin napominjem da se u pazinskom dekanatskom arhivu čuva građa ovih župnih škola: Pazin, Tinjan, Beram, Zamask, Trviž, Grdoselo, Sveti Petar u Šumi i Kringa. U pićanskom dekanatskom arhivu pohranjena je građa za Gračišće, Lindar, Pazinske Novake, Gologoricu, Borut i Zarečje. U bužetskom je dekanatskom arhivu deponirana građa koja se odnosi na župne škole Draguča i Grimalde, dok se u motovunskom dekanatskom arhivu nalaze oskudni podaci i o župnim školama. Pazinski, pićanski i kršanski dekanat pripadali su ranije austrijskom, a bužetski i motovunski mletačkom dijelu Istre. Nešto građe kršanskoga dekanata pohranjeno je u školskom fondu pazinskoga dekanata, jer je pazinski dekan bio imenovan školskim inspektorom i toga područja. Građa se sastoji od godišnjih izvještaja područnih župnika, a ima nešto građe i o kratkom ali uspješnom djelovanju pomoćne škole u Dolenjoj Vasi (1849-1853).

Ovaj smo informativni prikaz sastavili listanjem školskih spisa i bilježenjem važnijih podataka grupiranih kronološkim redom u nekoliko podnaslova, a istraživači i povjesničari školstva trebat će detaljno i sustavno obraditi spomenutu arhivsku građu. Osim župnih škola koje su djelovale u granicama bivše općine Pazin, zbog cjelovitosti prikaza građe uvrstili smo u ovaj rad i župne škole Pićna, Svetoga Ivanca nad Rašom i Žminja.

ARHIVSKA GRAĐA

Školski fond pazinskoga dekanata obuhvaća 30 svežnjeva građe (Sign. 5,1 - 5,30) od 1816. do 1869. godine uz starije priloge. Školski fond pićanskoga dekanata posjeduje 41 svežanj (Sign. 5,1 - 5,41) u rasponu vremena 1815-1869. godine uz starije priloge. Bužetski školski fond ili zbirka posjeduje samo 2 svežnja građe od 1817. do 1878. godine. Primarna arhivska građa o župnim školama pohranjena je u Biskupijskom arhivu u Trstu u fondu Acta scolastica (Školski spisi) u rasponu vremena od 1792. do 1869. godine.² Arhivska građa pojedinih župnih škola na ovome području propala je kao i sve školske knjižnice.

Dekanatski školski fondovi nastajali su djelovanjem dekana koji su sukladno propisima školskog zakona na povjerenom području vršili službu okružnih školskih inspektora. Jedino je pazinski dekan bio ujedno imenovan okružnim inspektorom kršanskoga dekanata. Stoga su i spisi pohranjeni u pazinskom fondu. Dekani kao okružni školski inspektori bili su izravno potčinjeni generalnom školskom inspektoru kojega je imenovao biskup na prijedlog civilnih vlasti. Po činu je bio kanonik koji je u početku uređivao u Koprnu, a zatim na Biskupijskom ordinarijatu u Trstu.

Dekani kao okružni školski inspektori morali su savjesno pratiti rad župnih škola, uspjeh učenika i sposobnost učitelja; pozivati na odgovornost nemarne roditelje i nepokorne upućivati i prijavljivati civilnim vlastima; zajedno sa župnicima i komunskim vlastima otklanjati nesuglasice; posjećivati škole i sudjelovati na završnim ispitima učenika; redovito sastavljati razne izvještaje za generalnog školskog inspektora i pre-

² Ova građa nije pristupačna dok ne bude smještena u nove prostorije koje se dograđuju i uređuju u sjedištu Biskupskog ordinarijata u Trstu. Građa je pisana na njemačkom i talijanskom jeziku, ali su u kasnijim godinama zastupljeni i hrvatski i slovenski jezik. Uvedena je u vodič *Guida degli archivi diocesani d'Italia*, vol. I, Città del Vaticano 1989-1990, str. 292-294.

nositi njegove okružnice župnicima, kapelanima, katehetama i učiteljima. O tome ra-
du svjedoče školski spisi pohranjeni u dekanatskim arhivima.³

TRNOVIT PUT ŠKOLSTVA

Državne su vlasti u bivšem austrijskom dijelu Istre počele utirati put otvaranju župnih škola za vrijeme jozefinizma (1780-1890) uvođenjem posebnog poreza na sve crkvene ustanove, crkve, crkvice, bratovštine. Nameti su bili udvostručeni dopisom Pokrajinske vlade sa sjedištem u Ljubljani od 15. listopada 1806. godine, dok su 1815. oni bili svedeni na iznos od 40 karantana za župne i 30 karantana za kapelanijske crkve. Dekan je morao svake godine sabrati novac i poslati ga Pokrajinskoj blagajni u Trstu (do 1818), kasnije onoj u Rijeci. Uspješnije zalaganje za otvaranje župnih škola nastavilo se od 1815. godine kad se ekonomsko stanje nakon poraza francuske vojske donekle popravilo. Pokrajinska blagajna, međutim, nije posjedovala dovoljno novčanih sredstava za otvaranje i održavanje župnih škola, država nije doprinosila gotovo ništa te su niže svjetovne i crkvene vlasti redale mukotrpne pregovore s komunskim upravama u vezi s otvaranjem škola. Tih su godina kao i tijekom trajanja župnih škola komunske uprave muku mučile s blagajničkim poslovanjem te su se teško odlučivale još i za školske izdatke. Morale su zapisnički preuzeti obvezu da će izgraditi ili osigurati i održavati školsku zgradu i stan za kapelana učitelja, da će skrbiti za školski inventar, čišćenje prostorija, ogrijev i plaću učitelja. Komunska je uprava težinu troškova prenosila na glavare obitelji, manje izdatke sama preuzimala, ali i neredovito podmirivala.⁴

CILJ I BROJ ŠKOLA

U raznim školskim izvještajima pazinskog i pičanskog dekanata dekani inspektori ističu da je glavni cilj otvaranja i djelovanja župnih škola: odgojiti lojalne podanike Njegovom Veličanstvu i dobre vjernike Crkvi, dok je pripadnost raznim narodnostima bilo sporedno pitanje, barem na papiru. Treba se sjetiti da je austrijski car uživao velike povlastice na crkveno-upravnom polju, povlastice koje su Habsburzi sticali tijekom

³ Školska građa pohranjena u dekanatskim arhivima uglavnom je pristupačna istraživačima i korisnicima. Složena je kronološkim redom i inventarizirana u razdoblju 1970-1980. Arhivisti Ivan GRAH i Jakov JELINČIĆ objavili su *Kratak pregled građe crkvenih arhiva Istre* (VHARP, sv. XXIII, 1980, str. 265-282). Građa školskih fondova bila je do sada vrlo malo korištena. Neke dokumente i spise navodi Božo MILANOVIĆ (*Hrvatski narodni preporod u Istri*, I, Pazin 1967, str. 84-102). O župnim školama na Bužeštini pisao je na temelju arhivske građe mr. Jakov JELINČIĆ (Buzetski zbornik, 16, Buzet 1991, str. 125-134). O župnim školama u pičanskom dekanatu pisao je, koristeći arhivsku građu, Ivan GRAH (Istarska danica 1990, str. 69-77) te o onima u pazinskom dekanatu (Istarska danica 1992, str. 50-62). O djelovanju župnih škola u Istri pisali su Mate DEMARIN (*Hrvatsko školstvo u Istri*, Zagreb 1978, str. 9-31) i drugi pisci koje on navodi u literaturi. Ne smije se zaobići Carmelo COTTONE (*Storia della Scuola in Istria da Augusto a Mussolini*, Capodistria 1938). Znanstvena obrada školskih spisa pohranjenih u istarskim dekanatskim arhivima unijet će mnoga saznanja o djelovanju župnih škola i ispraviti više netočnosti i neistina koje se prepričavaju u literaturi.

⁴ Sve su te obveze bile dogovorene i komisijski upisane i potpisane u zapisniku prigodom otvaranja svake škole, a zapisnici pohranjeni u dekanatskom arhivu. U ovom sažetom prikazu djelovanja župnih škola izostavio sam iz praktičnih razloga citiranje pojedinih spisa i dokumenata, a korisnik će ih lako pronaći kronološkim redom odlagane i sređene u pojedinom fondu školske građe.

stoljeća - uživali su stečeno pravo predlaganja par stotina kandidata za biskupe, kano-nike, župnike, opate i druge crkvene dostojanstvenike. Car je čak mogao odbiti njemu nepodobnog kandidata za papu. Tako je car Franjo Josip 1904. godine postavio »veto« izboru kardinala Rampolle za papu u korist mletačkog patrijarha Sarta. Josip Sarto kao papa Pio X »odužio se« caru tako da je za sva vremena ukinuo spomenutu povlasticu. Među inim car je imao pravo predlaganja kandidata za tršćanskoga bisku-pa te pazinskoga župnika - prošta. Carevom je milošću bio imenovan tršćanski kanonik Ivan Eggenberg (Idrija 1780 - Trst 1830) generalnim školskim inspektorom u Austrijskom primorju u koje su bile uključene 4 istarske biskupije, 2 otočke te dio mo-druške i zagrebačke. Eggenbergovom zaslugom diljem je Istre bilo otvoreno prvih desetak župnih škola.⁵

Prema arhivskim podacima otvaranje župnih škola razvijalo se ovim kronološkim redom: Pićan 1815, Motovun 1818, Pazin - muška glavna škola 1819. i ženska škola 1828, Tinjan 1820, Žminj 1822, Gračišće 1832, Draguč 1840, Beram 1842, Pazinski Novaki 1842, Borut 1845, Zarečje 1845, Dolenja Vas 1849, Lindar 1850, Grdoselo 1850, Trviž 1850, Zamask 1850, Gologorica 1850, Grimalda 1851, Sveti Ivanac nad Rašom 1851, Sveti Petar u Šumi 1857. i Kringa 1859. godine.⁶ Uz navedene dnevne župne škole djelovale su u većim mjestima i nedjeljno-blagdanske škole. Proradile su: u Pazinu 1822, u Tinjanu 1823, u Žminju 1824. i u Pićnu 1825. godine.

USTROJSTVO ŠKOLE

Župne su škole imale generalnog inspektora koji je u početku imao sjedište u Koprnu, a zatim u Trstu, na Biskupskom ordinarijatu. Njemu su bili potčinjeni okružni inspektori. Ovu su službu obnašali dekani i kao takvi bili odgovorni za pravilan rad škola u dekanatu. Direktori župnih škola bili su slovom zakona dotični župnici. Žu-pnik i župan (odnosno podestat) predlagali su kandidata za mjesnog inspektora škole, a potvrđivao ga je pazinski pretor. Direktor glavne muške škole u Pazinu bio je redovito franjevac učitelj III, kasnije IV. razreda. U toj je školi svaki razred imao svoga učitelja franjevca, a svi zajedničkog vjeroučitelja franjevca. Direktor ženske škole u Pazinu bio je župnik - prošt, a kateheta njegov kapelan. U župnim školama Pićna i Žminja povremeno su poučavali i učitelji svjetovnjaci koji su ujedno obnašali službu crkvenih orguljaša, dok je u ženskoj školi u Pazinu redovito poučavala učiteljica. Na-stava je u dnevnoj školi trajala 2-3 sata prije i poslije podne. Polaznici jutarnje škole sudjelovali su svaki dan, bilo prije bilo poslije nastave, na misi, a 3-4 puta godišnje išli su na sakramente. Učitelji svjetovnjaci trebali su s učenicima sudjelovati na misi i na satu vjeronauka koji je održavao kateheta ili kapelan. Slobodan dan u tjednu bio je če-

⁵ Kanonik Ivan Eggenberg bio je u početku, kao generalni školski inspektor, vatreni pobornik uvođenja njemačkoga nastavnog jezika u sve župne škole svoga područja. Taj pokušaj germanizacije istarskih Hrvata, Talijana i Slovenaca zamišljen na Bečkom dvoru doživio je neuspjeh. Uvidjevši taj promašaj na školskom planu Eggenberg je prihvatio i podržao stav, koji je kasnije bio i ozakonjen, da se u župne škole uvede kao nastavni jezik govorni jezik učenika odnosno jezik na kojem se djeca i mladež katehizira. Opšir-nije o Ivanu Eggenbergu usp. *Primorski slovenski biografski leksikon*, sv. 4, Gorica 1977, str. 329.

⁶ U nekim su mjestima ugovori o otvaranju župnih škola bili sastavljeni i potpisani mnogo ranije, ali su se planovi ostvarivali dosta sporo, nekad i nakon 20-30 godina, uglavnom zbog siromaštva komun-skih uprava koje su morale osigurati zgradu za školu, stan za učitelja - kapelana, inventar za školu, ogrjev i plaću.

tvrtak. Obveznici dnevne škole bila su djeca od 6. do 12. svršene godine, za nedjeljnu školu od započete 13. do svršene 15. godine starosti. Nedjeljna se škola održavala po 2 sata prije nedjeljne i blagdanske glavne župne mise. Godišnji su se ispiti svečano održavali početkom rujna pred komisijom i uzvanicima. Najbolji su učenici bili nagrađivani knjigama. Nastava je započinjala početkom studenoga i svršavala iduće godine koncem kolovoza. Župnik je bio dužan početkom školske godine održati u crkvi nagovor o važnosti škole i školovanja djece i sastav poslati ordinarijatu.⁷ Od 1855. godine svi su se učitelji morali usavršavati aktivno sudjelujući na zajedničkim konferencijama koje su se održavale u Pazinu svaka 3 mjeseca u glavnoj muškoj školi. Od 1861. godine dalje učitelji su počeli upućivati učenike u praktičan rad u voćarstvu i vrtlarstvu. Ocjene su bile sljedeće: M. (male = nedovoljan), MED. (medio = srednje), B. (buono = dobar), A.B. (assai buono = vrlo dobar), C.E. (con eminenza = odličan).

PRIMANJA UČITELJA

Godišnja primanja kapelana učitelja kretala su se od 315 do 441,30 forinti uz besplatan stan. Polovicu su svote primali kao kapelani a polovicu kao učitelji. Franjevci u glavnoj muškoj školi u Pazinu primali su simboličan iznos od 53 do 63 forinte godišnje i po koju povremenu nagradu od 20 do 30 forinti za dugogodišnji rad u školi. Učiteljica ženske škole u Pazinu primala je 300 forinti plaće i uživala besplatan stan. Svećenici pomoćnih i privatnih škola predavali su besplatno, ali su neki za postignute uspjehe na prijedlog dekana inspektora bili nagrađivani iznosom od 20 do 30 forinti. U tom je pogledu pazinski inspektor Cappellari bio darežljiviji od pićanskoga Coverlize. Učitelji svjetovnjaci primali su oko 200 forinti plaće i besplatan stan te oko 200 forinti kao oguljaši.

ŠKOLSKE ZGRADE

Školske su zgrade ili prostorije bile više nego bijedne, neuredne, zapuštene, ruševne, često bez stakala na prozorima. U Novakima su kapelan i učenici stupovima poduprli nadvrtnik. U žminjskoj su se školi učitelj i učenici za burnih zimskih dana osjećali kao u rešetku, a »školska je peć proizvodila jedino dim«. U Tinjanu je kapelan bio prisiljen prekinuti nastavu zbog opasnosti od urušavanja krovne konstrukcije.

⁷ U pićanskom arhivu sačuvana je opširna propovijed na hrvatskom jeziku. Održao ju je roditeljima, mladeži i djeci Antun Težak, »začasni kanonik tršćanski i koncistorijalni savjetnik, župnik, dekan i pokrajinski školski inspektor«, dne 4. XI. 1825. godine i prijepis odaslao Ordinarijatu u Trst 10. XI. iste godine. Propovijed ima uvod, dva dijela i zaključak. Mjestimice je vrlo teško slijediti njezin sadržaj, a i jezično zapinje. Obe su točke uzete iz Svetoga Pisma na latinskom jeziku, a u doslovnom prijevodu glase: »Tada me budo klizali, ja jih pak ne slisham, zato jimaho slocestni navuki« (Izr 1, 28-29) i: »Dojdite sinzi, poslušajte mene. Strah boxji nauciti odciu vas« (Ps 34, 12). A završne preporuke glase: »I sato! Oci i majke, kojeh dushnost je sa dobro duhovno, i svitovno svojeh Sinov preskerbiti gliubeshnivo, i vridno sponajte, komu bude oglaseno ovo dobro, ko skola donasha dice vashe, rada poslite jih h'tom navuku. Mladost, ku me cujesh, i ku sato od ljetos si odlucena, dohajati dobrovolno navaditi se stvari, kojeh korist s'vrimenom ochies ti hvaliti, i obchiutiti. Stareshini od Puka, vi dajte ta ljepi isgled najpervi s vassemi otrokami, i tako chjete, i budete svi vashu dushnost ispunechi vidili vasda svako Pokolenje poshteneje, razumnje, i boglie i tako srichneje, i pomniveje, i poslusheje, i dica, i kmeti sa vasda vechie usvishenie, casti Boga, i cesarstva radost. Amen.«

Školski je inventar bio svuda manjkav, negdje gotovo nikakav. Zimi su se često djeca, oskudno odjevena i obuvena, smrzavala od studeni zbog nemara komunske uprave da na vrijeme dopremi ogrijev. U Pazinu su 1857. godine bila osigurana sredstva i nacrti za gradnju nove, gotovo monumentalne zgrade za glavnu mušku školu, ali se ostalo na pustim željama, jer prema pisanju inspektora Cappellarija »u komunskoj upravi sjede najboljestojeći pojedinci koji se drže one - »come fare per non fare!« Najsolidnije školske zgrade imali su Sveti Petar u Šumi i Kringa, Pićan i Tinjan.

NASTAVNI JEZIK

U župnim su se školama ispreplitali kao nastavni jezici njemački, talijanski i hrvatski. Ispočetka je prevladavao njemački jezik, kasnije ga je potisnuo negdje talijanski negdje hrvatski. Hrvatski se jezik, zapravo, provlačio u nastavi od samoga otvaranja župnih škola. Važnost materinskoga jezika u nastavi uvidio je nakon par godina djelovanja župnih škola sam generalni inspektor, već spomenuti tršćanski kanonik Ivan Eggenberg koji je bio vatreni pobornik uvođenja isključivo njemačkog jezika u nastavu. On je u Istri doživio veliko razočaranje ustanovivši gotovo nikakav uspjeh prvih godina nastave. U Tinjanu je škola proradila 18. lipnja 1820. godine usvojivši njemački kao nastavni jezik. Prema pisanju inspektora neopisivo je oduševljenje za školom zavladao u župi i bližoj okolici te je početni broj od 30 polaznika doskora prerastao na 70. No školski je uspjeh bio gotovo porazan, jer velika većina učenika nije razumjela ni jedne njemačke riječi, a nerazumljiv im je bio i talijanski jezik kojim je kapelan Ivan Radetić pokušavao djeci tumačiti gradivo iz njemačkih knjiga. Kapelan je postigao neki uspjeh jedino kad je učenicima na hrvatskom jeziku prepričavao sadržaj njemačkih i talijanskih školskih knjiga. Ta je vijest ponukala crkvene vlasti u Trstu da zatraži Radetićevo mišljenje da li bi bilo uputno i korisno uvesti u nastavu hrvatski materinski jezik učenika i hrvatske školske knjige ili zadržati hrvatski jezik u vjerskoj pouci i njemački ili talijanski odnosno njemačko-talijanski jezik u ostalim školskim predmetima. Radetićeve je odgovor nepoznat. Možda postoji u Biskupijskom arhivu u Trstu.⁸ Težinu njemačkoga jezika u tinjanskoj je školi osjetio i mali Ježenjac Juraj Dobrila koji je uspješno položio II. razred 16. rujna 1824. godine.

U Gračišću je osnivač župne škole, nadžupnik Franjo Godenić, u nabožnoj zakladi 1821. godine izričito odredio da se nastava održava na njemačkom, talijanskom i hrvatskom jeziku. Škola je bila otvorena tek 1834. godine te se osnivačeva volja o nastavnim jezicima poštivala bez većih sukoba i trzavica. U Pazinu, Pićnu, Tinjanu i Žminju gdje su proradile prve župne škole na njemačkom i talijanskom, djeci nepoznatom jeziku, hrvatski su roditelji pružili žilav otpor - djecu su radije slali u polje i da čuvaju stoku negoli da ih šalju u takvu školu.

Prevratna je godina 1848. uzdrmla Evropu. Novine su se odrazile i u školstvu. Pod nadnevkom 26. rujna 1848. tršćanski je Biskupski ordinarijat razaslao kleru okružnicu utemeljenu na novim propisima Ministarstva prosvjete. Okružnica je u prvoj točki naredila da sve pučke i glavne škole moraju u šk. godini 1848-1849. uvesti kao nastavni jezik materinski jezik učenika uz uvjet da nema nesavladivih zapreka. Novim dopisom od 19. rujna 1849. Ordinarijat je zamolio putem dekana da se odazo-

⁸ Nisam mogao provjeriti taj podatak u Biskupijskom arhivu u Trstu zbog privremene nedostupnosti arhivske građe.

vu sposobne djevojke koje će se školovati za hrvatske učiteljice. Među prvima se odazvala mlada Žminjka Erminija Niederkorn i 1850. godine dobila stipendiju za pedagoško doškoloavanje u Koprnu. Tih su godina pojedini kapelani počeli uvoditi u župne škole Gajev pravopis i posebno isticali slova Č, Ć i Š. Uvođenje hrvatskoga jezika u nastavu razlikovalo se od škole do škole, ali je rastao i broj učenika i školski uspjeh. Gotovo jedini borci za uvođenje hrvatskoga jezika u nastavu bili su kapelani učitelji. Podržavali su ih jedino župnici, dok su im se često protivile komunske uprave koje su sve vodile poslovanje na talijanskom jeziku. Dok se svuda sve više uvodio hrvatski jezik u nastavu jako odudara pristanak supetarskog župana Šime Bratulića da se u novootvorenoj školi 1857. godine nastava održava na talijanskom i njemačkom jeziku. Kapelan Juraj Premuda koji je poučavao ukupno 108 učenika odmah je uvidio da će škola propasti ne uvede li hrvatski jezik u nastavu. On je iste godine naručio 570 hrvatskih školskih knjiga i 60 talijanskih gramatika. Uspjeh nije izostao te je biskup Legat prigodom pohoda župe 1858. i 1861. godine posjetio i školu pohvalivši revnost učenika i upornost učitelja.

U ovome prikazu među tolikim zaslužnim kapelanima ne smije se mimoći vatre-ni ilirac, Karlovčanin Ivan Perme koji je 1852. pohrvatio školu u Lindaru, 1853. onu u Tinjanu i 1854. u Žminju. Kad je komunska uprava u Žminju zatražila 1853. godine da biskup makne učitelja Ivana Oballa zbog navodnog nepoznavanja talijanskoga jezika, biskup je iz Tinjana premjestio u Žminj Ivana Permea. Novi je kapelan toliko oduševio hrvatske roditelje za školu da se broj učenika od 84 popeo na 199. U Žminju je došlo do nesuglasica, te je Ordinarijat uputio pitanje kleru i komunskoj upravi da se pismeno izjasne koji bi nastavni jezik urodio bogatijim plodovima. Župnik i kapelani predložili su hrvatski i njemački, komunska uprava hrvatski i talijanski jezik, a dekan inspektor predložio je talijanski kao glavni i hrvatski kao pomoćni jezik u nastavi, ustvrdivši da žitelji samoga Žminja podjednako govore talijanski i hrvatski, a oni sa sela samo hrvatski. Ordinarijat je dopisom broj 1467/373 od 28. kolovoza 1859. odredio da se nastava ubuduće održava na hrvatsko-talijanskom jeziku (nella lingua slavo-italiana).

Kadgod je iskrsla koja trzavica ili sukob u vezi s nastavnim jezikom spor su rješavale najprije crkvene, zatim državne vlasti. Kad je lindarski podestat Josip Baxa samovoljno isključio hrvatski jezik iz nastave i nametnuo samo talijanski i kad ga ordinarijat nije mogao urazumiti, intervenirao je pazinski sudac. On se pozvao na dekret Pokrajinske vlade od 22. listopada 1861. koji je određivao da se nastava u osnovnim školama mora održavati na materinskom jeziku učenika i osudio podestatovu samovolju kao drskost. A Ordinarijat je okružnim pismom kleru prenio dopis Pokrajinske vlade broj 1410/IV od 9. studenoga 1866. kojim se zahtijevalo da okružni inspektori ljubomorno paze da se školska nastava u pučkim školama održava na materinskom jeziku, tj. na jeziku kojim učenici govore u obitelji i kojim se u crkvi održava vjerska pouka za odrasle te da se učenje drugog jezika potrebnog u dotičnome kraju može uvoditi u II. razred. Isti je Ordinarijat dopisom od 11. studenoga 1868. javio križanskom učitelju kapelanu neka ne muči djecu one škole njemačkim jezikom koji nije obvezatan.

Gotovo u svim središtima župnih škola udomila se tijekom XVII. i XVIII. stoljeća po koja talijanska ili furlanska obitelj, ondje se dočepala blagostanja, vlasti i nametala svoju volju ekonomski ovisnim seljacima. U Lindaru je takvu ulogu odigrala obitelj Baxa, a u Novakima obitelj Ortis. Oni su se kao podestati poigrali s kapelanima, župnicima, dekanom, pa čak i s ordinarijatom. Jednostavno su proglašavali

nesposobnima kapelane koji su sukladno sa školskim zakonom u potpuno hrvatskim župama uvodili hrvatski jezik u nastavu te ih je biskup morao gotovo svake godine premještati.⁹ U Lindaru su te čarke počele 1852. godine nakon što je prvi kapelan Ivan Perme postigao zavidan školski uspjeh. Josip Baxa kao podestat i mjesni školski inspektor od mecene i pokrovitelja škole postao je njezinim zatornikom. On je 1855. sazvao vanrednu sjednicu komunskih predstavnika i samozvano nametnuo talijanski jezik u školu. Taj je potez izazvao zaprepaštenje kod crkvenih i civilnih vlasti. Vlasti su ugovorile kompromisno rješenje: biskup je premjestio kapelana, a okružne vlasti u Pazinu razriješile su službe podestata. Novi je podestat Rimondo Baxa bio još radikalniji. On je 1863. godine čak svojeglavo preokrojio školski program i nametnuo ga župniku kao direktoru škole i kapelanu kao učitelju. Spor se zaoštrio, crkvene ga vlasti nisu uspjele riješiti te je presudu morao izreći pazinski sudac. On se pozvao na dekret Pokrajinske vlade od 22. listopada 1861. koji je propisivao da se od šk. godine 1861-1862. nadalje u župnim školama nastava mora održavati na materinskom jeziku učenika: u hrvatskim komunima hrvatski, u talijanskim talijanski i, budući da su Lindarci Hrvati, slučaj se smatra trajno riješenim. Ali tvrdoglavi je podestat u žalbenom postupku ustvrdio da su 3/5 Lindaraca Talijani, a 2/5 potalijančeni Hrvati. Ordinarijat je službenim putem provjerio da su Baxine tvrdnje neistinite te je škola konačno proradila. Nešto blažu i uvijeniju politiku protiv hrvatskog jezika u novačkoj školi vodili su Ortisi, što sve dokumentira arhivska građa pohranjena u dekanatskom arhivu u Pićnu.

ŠKOLSKE KNJIGE

Ispočetka su školske knjige nabavljale komunske blagajne, a učenici su se njima samo služili, ponekad i 2-3 istom knjigom. Četvrtina se polaznika škole smatrala slovom zakona siromašnima te su knjige dobivali na korištenje besplatno, ostali su ih plaćali. Prvih su godina djelovanja škole knjige bile njemačke, ali su ih doskora počele potiskivati talijanske, dok su se hrvatske uvodile gotovo kriomice. Iz samih školskih izvještaja nije moguće ustanoviti u kojoj školi i kada su bile uvedene prve hrvatske školske knjige, jer su gotovo sve navedene na talijanskom jeziku. Sa sigurnošću se zna da su jedino katekizmi bili hrvatski od samoga početka djelovanja škola. Prvi cjeloviti hrvatski naslovi knjiga navode se od 1847. godine nadalje. Ordinarijat je pod brojem 1328-548 od 26. lipnja 1847. preporučio netom tiskanu knjigu *Nemačka slovnica za ilirske učenike* (14 karantana) i *Naputjenje za računanje iz glave* (6 kar.). Biskup Bartolomej Legat svojim je ugledom i potpisom popratio i potkrijepio tu preporuku koju je generalni školski inspektor dr. Josip Schneider uputio župnicima i kapelanima.

Tršćanski je magistrat 28. siječnja 1852. razaslao popis školskih knjiga: 24 talijanska naslova, 19 slovenskih, 20 hrvatskih i 20 njemačkih. Od spomenute godine dalje može se točno pratiti godišnja narudžba školskih knjiga na pojedinom jeziku, ali broj naručenih knjiga ponekad odudara od broja primljenih. Državno računovodstvo za Primorje (Küstenlande) u koje su se ubrajali Istra, Kvarnerski otoci i Gorički kraj sastavilo je 13. travnja 1867. godine popis svih naručenih školskih knjiga za tekuću šk.

⁹ Biskup je morao uvažavati odluke onih komunskih uprava koje su uživale pravo prihvaćanja i neprihvaćanja kapelana učitelja odnosno izglasavanja nepovjerenja. Zanimljivo je pratiti kroz prepisku razne međusobne čarke i obračunavanja.

godinu 1866-1867. kao i za 1867-1868. šk. godinu uz male ispravke. U tom je popisu navedeno 9 naslova njemačkih, 16 talijanskih, 12 hrvatskih i 18 slovenskih školskih knjiga. Primorje je tada bilo podijeljeno na 42 školska okruga ili dekanata. Zbroj svih naručenih knjiga iznosio je 30.669 i stajao 7.000 forinti. U tabelarnom prikazu postoje ovi podaci koji se odnose na hrvatsku Istru: Pazin je naručio ukupno 680 knjiga (njemačkih 120, talijanskih ništa, hrvatskih 560); Pićan 127 (samo hrvatskih); Kršan 657 (samo hrvatskih); Motovun 254 (tal. 123, hrv. 131); Buzet 1021 (tal. 118, hrv. 903); Oprtalj 637 (samo hrv.); Umag 671 (tal. 491, hrv. 180); Poreč 775 (tal. 426, hrv. 349); Labin 110 (samo tal.); Kanfanar 160 (tal. 123, hrv. 37); Rovinj 716 (njem. 26, tal. 690, hrv. ništa); Vodnjan 296 (tal. 116, hrv. 180) i Pula 625 (tal. 182, hrv. 443, niem. ništa).¹⁰

PRESTANAK DJELOVANJA ŽUPNIH ŠKOLA

Pod datumom 1. srpnja 1869. pazinski je podestat dott. Egidio Mrack prosljedio dekanu kao okružnom inspektoru dekret viših državnih vlasti broj 48/1869 od 29. lipnja 1869. godine lakonskog sadržaja: »Il Consiglio scolastico provinciale instituitosi per l'Istria in conformità della legge del 16 marzo p.p. entrerà in attività il 1 agosto p. v. sotto la presidenza dell'i. r. Consigliere luogotenenziale Barone di Richbach in Parenzo. Collo stesso giorno gli affari scolastici delle Autorità Superiori ecclesiastiche, nonchè degli Ispettori superiori passeranno nella sfera di attività del suddetto consiglio scolastico provinciale che ha sede in Parenzo.« (Pokrajinsko školsko vijeće osnovano za Istru u skladu sa zakonom od 16. prošlog mjeseca ožujka počeo će djelovati 1. budućeg mjeseca kolovoza pod predsjedanjem carsko-kraljevskog namjesnika baruna Richbacha u Poreču. Istoga dana prijeći će u nadležnost gore spomenutog Pokrajinskog školskog vijeća sa sjedištem u Poreču školski poslovi viših crkvenih vlasti kao i viših školskih inspektora).¹¹

Tako su navedenim dekretom prestale djelovati župne škole na području Istre i otoka.

¹⁰ Ovi do sada neobjavljeni statistički podaci neprijeporno svjedoče do koje se mjere hrvatski jezik utkao u rad župnih škola uoči njihova ukinuća i prijelaza u nadležnost Pokrajinske vlade u Poreču. Uporni su kapelani-učitelji u tome odigrali glavnu ulogu i zaslužili priznanje.

¹¹ Školstvo u Istri nastavilo je novo poglavlje svoga djelovanja, teško i žalosno za istarske Hrvate. Usp. Mate DEMARIN, *Školstvo...*, n. dj., str. 30-31.

PRILOG

NARUDŽBA KNJIGA ZA ŠKOLSKU GODINU 1866-1867.

Dekanat	Jezik i broj knjiga			Ukupno
	njemački	talijanski	hrvatski	
Pazin	120		560	680
Pićan			127	127
Kršan			657	657
Motovun		123	131	254
Buzet		118	903	1021
Oprtalj			637	637
Umag		491	180	671
Poreč		426	349	775
Labin		110		110
Kanfana		123	37	160
Rovinj	26	690		716
Vodnjan		116	180	296
Pula		182	443	625
Ukupno	146	2379	4204	6729

Opaska: U hrvatske školske knjige ubrojeno je najviše katekizama jer se vjeronauk održavao na jeziku kojim su djeca govorila u obitelji.

SUMMARY

ARCHIVISTIC DOCUMENTS ON THE ACTIVITY OF PARISH SCHOOLS IN
INTERNAL ISTRIA (1815-1869)

In this short contribution the Author describes the beginnings and the activity of parish elementary schools in the interior of Istria during the period from 1815 to 1869. It is based on documents regarding schooling kept in deanery archives in Pazin and Pićan, the legal seats of the district schooling inspectorates. The parish schools belonged to the deaneries in Pazin, Pićan, Kršan, Buzet and Motovun. The documents concerning schools in the deanery archives of Pazin and Pićan are almost complete, while those of Kršan, Buzet and Motovun are scanty.

The purpose of the Imperial court in Vienna was the cultural enlightenment of the subjects loyal to the Crown and Catholics loyal to the Church, by means of education in German at first, in the subject's language later on. The initiator of this germanization of the Croat, Italian and Slovenian nationality in Istria was the dean Giovanni Eggenberg, the general schooling inspector for the Austrian Littoral, with the seat in Trieste. As the German language was unknown to Istrian pupils, the teaching had no effect. That is why the authorities introduced the native tongue as school language, and success was greater every year.

There were male main schools, trivial schools, auxiliary schools and private schools; male, female and mixed schools; workday, holiday and Sunday school. Classes were organized so as to last 2-3 hours in the morning, and 2 hours in the afternoon in workday school, 2 hours in the morning for Sunday school. Workday school was obligatory for children from 6 to 12 years of age, Sunday school from 13 to 15 years of age. Teachers were normally curates, sometimes lay persons who were also church organists. School buildings were poor and ill-equipped, with few exceptions. Parish schools were abolished in 1869, and their activity was transferred to the competence of the State, that is to the competence of the Regional Government in Poreč.

RIASSUNTO

LA DOCUMENTAZIONE ARCHIVISTICA RELATIVA ALL'ATTIVITÀ
DELLE SCUOLE ELEMENTARI PARROCCHIALI NELL'ISTRIA
CENTRALE (1815-1869)

In questo breve saggio l'autore descrive l'inaugurazione e l'attività delle scuole elementari parrocchiali nell'Istria centrale nell'arco di tempo 1815-1869. Tutti i dati riportati sono stati desunti dall'incartamento esistente nel fondo scolastico dell'archivio decanale di Pazin (Pisino) e Pićan (Pedena), sedi legali dell'ispettore scolastico distrettuale. Entro i confini del suddetto comune le scuole parrocchiali appartenevano ecclesialmente ai decanati di Pazin, Pićan, Kršan (Chersano), Buzet (Pinguente) e Motovun (Montona). La documentazione delle scuole parrocchiali è completa negli archivi decanali di Pazin e Pićan, mentre quelli di Kršan, Motovun e Buzet sono assai carenti.

Scopo principale della corte imperiale di Vienna era la formazione culturale di sudditi leali al sovrano e di cattolici fedeli alla Chiesa tramite l'insegnamento scolastico, dapprima in lingua tedesca, poi in quella dei sudditi. Promotore della germanizzazione dell'etnia croata, italiana e slovena dell'Istria era il canonico Giovanni Eggenberg in veste di ispettore generale scolastico per il Litorale austriaco con sede a Trieste. Essendo la lingua tedesca straniera agli allievi dell'Istria, l'insegnamento scolastico ebbe scarsi risultati, perciò le autorità introdussero nell'insegnamento scolastico la lingua parlata dalle singole etnie e i risultati erano di anno in anno più soddisfacenti.

Esistevano caposcuole, scuole triviali, ausiliarie e private; maschili, femminili e miste; giornalieri e festive o domenicali. L'insegnamento si impartiva 2-3 ore antimeridiane e 2 pomeridiane nelle scuole giornalieri e 2 ore antimeridiane nelle scuole domenicali. Erano obbligati frequentare la scuola giornaliera gli alunni dai 6 ai 12 anni compiuti, le domenicali quelli dai 13 ai 15 anni compiuti. Insegnanti erano di solito cappellani e anche qualche laico con l'obbligo di fare l'organista in chiesa. Gli edifici scolastici erano miseri e scarsi d'inventario scolastico salva qualche eccezione. Le scuole elementari parrocchiali sono state abolite nel 1869 e la loro attività è passata dalle competenze ecclesiastiche a quelle statali con sede presso la Dieta di Parenzo.